

Vajda Lajos motázsát Szabó Lajos arcképének felhasználásával készült montázsát l. [itt](#)

Vajda Lajos levelezőlapja Szabó Lajoshoz, az Új Szent János Kórházból, Budapest, 1941 tavaszán.¹

Kedves Lajos! Nagyon megörültem lapodnak, már én is gondoltam rá, hogy írok Neked, de tudod ugye, hogy van az, ha az ember beteg. Őszintén mondom, hogy Téged és Bandit érzem legjobb barátainak, ha néha van úgy, hogy talán nem is értjük meg egészen egymást, vagy ha nem is beszélhetünk egymással. Mióta beteg vagyok, még fokozottabban és jólesően reagálok minden baráti és emberi figyelmesség megnyilatkozására, mint amilyen ez a mai levlapod volt. Rosszul esik tudnom, hogy most Te is beteg vagy és kórházba vonulsz, elképzeltem, hogy milyen érdekes és jó lenne, ha itt lehetnél a közelben, mert *rettenetesen* érzem barátok hiányát; ezt azelőtt is éreztem, de el tudtam viselni valahogy, mert ki tudtam fejezni magamat és egészséges voltam. Most nagyon tehetetlen, segítségre szoruló gyermeknek érzem magam és úgy érzem, mintha a való életen kívül élnék. Azt hiszem, úgy járok, mint az a bizonyos varázsló, aki nem tudta az elszabadult démonait visszaparancsolni. Ami a Picasso-dolgot illeti, ez engem nagyon érdekelt volna, de így betegem nem tudom, hogy lehetett volna ezt nyélbe ütni, én is úgy számítom, hogy ilyesmire csak 3-4 hónap múlva kerülhet sor. Minden nap egy kín az ittlét; ez nekem most már másodszori élmény, szörnyűség. *Szeretném, hogyha másról is írnál, magadról és esetleges pikturális problémákról.*

Részlet egy Vajda Lajos-leveleből, 1941. április 25.²

Érdekel, mi van Szabóval? Szeretném az ő nyugalmit magamnak tudni és annyi bölcsességgel és megnyugvással nézni az életet, mint ő. Sok mindenről szeretnék hallani és tudni. Főleg elfelejteni azt, hogy betegség is van a világon.

Új Szent János Kórház, 1941. május 13.³

Szabó Magda [Szabó Lajos felesége, szül. Pallos Magda] írt ma egy lapot, és állítólag kedden intéződik el Lajos beutalása, lehet, hogy ide jön be. Nagyon jó lenne, igazán örülnék neki. [...]

1941. augusztus 24.⁴

[...] Majd alkalomadtán nézd meg, hogy nincsenek-e ott kint a következő könyvek, Szabó olvasná őket: Worringer: Abstraktion [und Einfühlung], Kandinsky: [Über das] Geistige [in der Kunst] és Oscar Bie: Die Kunst. Jó?

1 In Életünk, Szabó Lajos emlékszám, 1989/9-10. 944.

2 in Mándy Stefánia, *Vajda Lajos*, Corvina, 1982. 195.

3 in Mándy Stefánia, *Vajda Lajos*, 195.

4 in Mándy Stefánia, *Vajda Lajos*, 197.

*Szabó Lajos A Vajda Lajos emlékkiállításról, 1943:*⁵

Vajda Lajos emlékkiállítása fontos és értékes közösségi ténye a magyar szellemi életnek. Valami elkezdődött. Kállai Ernő, Fekete Béla és Vajda Júlia egy olyan lezárult életnek állítottak mementőt eben a kiállításban, melynek szellemi hatása *nemcsak Magyarországon csupán! majd csak a következő évtizedekben fog kibontakozhatni!*

Vajda Lajos életművének értése és megértése nem lehetséges a festőművészet mai és örök problémáinak *szembesítése* nélkül, ami azt jelenti elsősorban, hogy magának a művészetnek belső, szellemi létjogosultsága vált problematikussá. *Vajda Lajos életformájában és életműve – a kérdésessé tett művészet, a kor és az örökkévalóság realitásainak roppant szembesítésén keresztül, minden pesszimizmusa dacára – a megújult művészet igazolásává vált.*

Vajda Lajos élete és működése éppen ezért fordulópontot jelent a festészet történetében. Szorosabban formulázva: a modern festészet minden problémája, letisztulásra törekvése találkozót adott egymásnak kereső és építő életfázisainak belső metszövonaláiban. Ez másképp nem volt lehetséges, mint hogy a mai élet problémáival való küzdelmében a szétkallódott elágazásait az alakítás hagyományainak, saját erőfeszítéseiben és alkotó lehetőségeiben *megújította*. Ha sikerülne elemezni: mennyiben sikerült a szétszórt hagyományelemek összefogása, megújítása és egységesítése, úgy ebben művének a további utat megvilágító értékelését: méltánylását és bírálatát kapnók meg.

Írói szolgálat – festői szolgálat

Festői szolgálat, a közösség szolgálata – csak személyes lehet. Csak a mester és tanítvány viszony sűrű szövedékében lehetséges és reális. Minden nagy festői korszak egyéltelmű tanúsága szerint. Mondhatjuk, hogy Vajda Lajos a személytelen individualizmus ellen tiltakozott a zsenikultusz elutasításában?

Egy kis józanságot:

tízezer vagy kétszázezer festőművész él generációnként a huszadik században?

Tízezer vgy kétszázezer zseni, aki az esetek többségében „*korszakot alkot!*”

Érdemes volna felbecsülni – addig is amíg statisztikai kérdőívek rendszeresítésével az egész világon fel lehet majd dolgozni „az anyagot” – hogy hány ember tartja magát legalább is korszakot alkotóan zseniálisnak és hogy ezeknek az egyéniségeknek a száma és magatartása miképpen aránylik azoknak az embereknek és más kimagasló egyéniségeknek a számához és magatartásához, akik éppen őket vagy másokat tartanak korszakotalkotóan zseniálisnak, kimagasló egyéniségnek? Az indokolások összehasonlító vizsgálata is derűs eredményeket jelentene!

Új időelmélet!

Az idő új hypertrofiás lehetőségeit számbavevő lehetőségeit kell számba vennie az elméletnek, hogy megmagyarázhassuk magunknak miképpen lehetséges 20-30 évbe beleszorítani 200 000 korszakot alkotást! Segédhypotézisként igénybe kell majd venni ehhez a művelethez a modern matematika teóriáit a görbe terekről és a kiterjedő világegyetemekről. Hogy mindez elegendő lesz-e az idő-valóság eme rákosodásának leírására és esetleges gyógyítására az még kétséges.

Le kell számolni nemcsak a képzőművészeti, hanem általában a művészeti és esztétikai idyllizmussal, öncsaló russzóista illuzionizmussal. A szépségek, az esztétikai és művészi értékek önmagukban nem harmonikusak! Ellenkezőleg: lényegükben és sorsszerűen idegenek és ellenségesek *egymással szemben!* – ha egy kultúrközösség egy formateremtő hit árnyékában nem szüli újjá és harmonikussá őket s egyszersemind nincs ereje a föld alá szorítani és önmegtagadó szolgálatra dresszírozni azokat az erőket, amelyek *minden esztétikai érték megtagadását jelentik lényüknél és létezésüknél fogva!*

Vajda Lajos küldetését erről az oldalról is meg kell formuláznunk: *szörnyképeiben és utolsó fejlődés-fázisát jelentő fekete képein keresztül, de ezeken túl és időben ezek előtti motívumok és*

5 Szabó Lajos, *Esztétikai jegyzetek*, részlet (kéziratban)

motivum-szembeállításokon keresztül! (A szörnyek, szomorúságok és szelidségek és szörnyűségek közös földön-túliséga és komplementer ellentétessége!)

A szépség rokon megjelenési formája a valóságnak az értelemmel és az erkölccsel. És így nem ment az értelem és az erkölcs által is megnyilatkozó *valóság* semmilyen érdekességétől, küzdelmességétől vagy ellentmondásosságától! A szépség rokon és egyenrangú kibontakozási módja az életnek az erkölcs és értelem mellett. Ezt a rokonságot és egyenrangúságot nem csak a közvetlen életszemlélet igazolja, hanem minden művészeti és esztétikai disciplina axiomatikus vizsgálata.

Szabó Lajos levele Mátyás Stefániának, 1943. október 18. (részlet):⁶

A kiállítással kapcsolatban még az is fontos volna, hogy ha a kiállítás előtt volna egy-két óránk a kérdések keresztülfésülésére. Ha mást nem sikerül nyélbeűtnünk, szeretném, ha a kiállításon a képek egy részét és a vele kapcsolatos gondolatainkat megtárgyalhatnók. Nemcsak későbbi esetleges tanulmányaink szempontjából volna ez fontos, hanem a kiállítással közvetlenül kapcsolatos tennivalúkkal is!

Többek között arra gondolok, hogy a hasonló jellegű kiállításokkal szemben felmerülő spontán önvédelmi frázisait az idegenkedő-viszolygó közönségnek a szarvainál kellene megragadni. Kapcsolódva Kállai katalógus-előszavához (és bioromantikus előadásához). [...] Egy pillanatig nem belemenni abba, hogy a tárgyaltan-absztrakt művészet nem ábrázol semmit. Előtérbe állítani azt a Kállai-gondolatot, hogy a Vajda Lajos-féle absztrakt művészet *a természet egy mélyebb rétegződésének* meghódítását jelenti a festészet részére. [Utalás Kállai Ernő: *A természet rejtett arca* c. írására.] Ez az első pont. A második pont a kor elsötétítő borzalmainak élő-művészi visszaadása, *lelki ábrázolása*. Ide kapcsolódhatnak az egyéni életnek motívumai is: pesszimizmus, félelmek, különösségek kutatása és sorsának önmaga által is hangsúlyozott tudatos szimbolikája.

A renaissance-hoz és az ezoterikus szocializmushoz való viszonyát is érinthetjük. Mindezeknél a kérdéseknél fontosabbnak tartom 1) megakadályozni a „forma-felbontók” individualistái közé való beskatulyázását! és 2) a „ne csinálj magadnak faragott képet!” bibliai parancsolatával való öntudatlan szellemi kapcsolatát! Ezt a két nagy negációt [...] úgy tudnám összefoglalni és harci jelszóvá sűríteni, hogy: *A formák felszabadítása valósult meg festészetében, ami természetesen forma és tartalom szerves és dialektikus kapcsolata mellett csak a hagyományok és mondanivalók felszabadítója számára volt lehetséges!* - Szóval a kiállításon, előtte és utána ezeket a kérdéseket, illetve ezekből a kérdésekből szeretnék egyet-kettőt a napirenden tartani. Ne nyugtathassák magukat az emberek eleve-elkészült, készen kapott frázisokkal. Értés-nemértés kérdése újra teljes egészében vitatott probléma legyen, mint az *Ady-Rákosi* vita idejében!”

⁶ in Mátyás Stefánia, *Vajda Lajos*, 22. és uő: *Szabó Lajost megérteni*, in Szabó Lajos *Szemináriumi előadásai*, Typotex, 1997. I. 16.

Szabó Lajos Vajdáról – két részlet a Szemináriumi előadásokból:

Festészetről (1948):

A festészetben felmerülő problémák unalmasak a konkrét szellemi problémákkal szemben, amivel mi és a festő maga is életében meg kell küzdjön. – A festészetben meg kell jelenniük ezeknek a kérdéseknek.

Szkepticizmus a festészettel szemben ... Vajda szintetikusán összefoglalja a művészettagadást. Grafikus művészet. A mérték: az arc.

Ki és hogyan jelenik meg? Szemben az uralkodó formákkal és uralkodó osztállyal Vajdánál: ember, állat, növény, kobold, kozmikus kép ... együtt! Nem munkamegosztásos a valóság alapanyaga. Vajda kimerítően magyarázható a szokásos kategóriákkal? – Van Gogh levél: „Reményünk lehet, hogy magasabb feltételek között festhetünk.

Vajdáról (1949):

Vajda: Az első lépés az új kozmogrammatikus művészet felé. Az első lépést egyedül kell megtenni, nem lehet osztagban. A lényeges kifejezés itt az, hogy ez a művészet *ábrázoló*, s azt bizonyítja, hogy az ábrázoló művészet lehet produktív. Vajdánál az egész világ jelenik meg, ettől ellentéte az epigonizmusnak. Nyugaton vannak rokon kísérletek (pl. Max Ernst és Klee, akik Vajdára hatottak Párizsban, de amíg távolmaradnak Vajdától, addig kell, hogy taszítsa őket.)

Itt van a montázsok súlyos szociális tartalma.

Ahol generációszerűen él a kozmogrammatikus művészet, ott persze egy csendélet is világbábrázoló lehet.

Azt kell vizsgálni, amit egy festőnél a jó esztéták vizsgálnak: milyen a térszemlélete.

*Bálint Endre Szabó Lajosról:*⁷

„...most ide kívánczok két beszélgetésem Szabó Lajossal, a néhány évvel ezelőtt elhalt kiváló bölcselővel, aki egy időben együtt feküdt a János Kórház tüdőosztályán Vajdával, és aki elsőként hívta fel figyelmemet Vajda „transzparentikus” rajzaira 1941-ben. Mondanom sem kell, hogy e transzparencia alatt nemcsak módszert – amit tudatosan átvettem 1954-ben –, de mítosz-átsugárzást értett, amit természetesen nem vehettem át, mert egzisztenciánk különbözőfélesége ezt kizárta.

A második beszélgetés szorosan összefüggött az elsővel, de jóval Vajda halála után történt, és akkor Szabó Lajos mint mentőövet dobta utánam a vajdai transzparentikus módszer követésének ötletét, mint olyan eszközt, ami személyiségem kibontakozásához hozzásegíthet, az egzisztenciális különbözőségek ellenére.”

7 Bálint Endre: *Sorsomról van szó*, 93-94.o.

Részlet egy düsseldorfi beszélgetésből, 1960-as évek (SZL = Szabó Lajos, LJ = Szabó Ljubomir, düsseldorfi építész):

- SZL:** A Keopsz-piramist megépítették. És igazán, iparilag alaposan meg volt építve. Benne volt az egész egyiptomi korszak, erre hivatkozom a *Teocentrikus logikában*, ugye, benne volt az egész korszaknak a tudománya, technikája, teológiája. Nem, nem lehetett széjjelválasztani az iparművészetet, az igazán nagy művészet volt. Az igazán nagy művészet volt.
- LJ:** De azóta, úgy látszik, ez a folyamat, az elválaszthatóság folyamata úgy látszik elkomplikálódott, és az elválaszthatóság újabb és újabb
- SZL:** Hát mért, hát a Joyce-nak a regénye, az el van fordítva publicity érdekek miatt? Az sincs elferdítve. Nem ment végig [így, mint folyamat]. Egyszer van, egyszer nincs. Nem csak Joyce. Az igazán nem csinálta a trösztöknek a reklám érdekei szerint, vagy még a jogok(?) szerint sem. Csinálta, mert kedve volt hozzá, nem? Igazság szerint, szépség szerint, szellemesség szerint, paradoxon szerint. Szentkuthy sem szolgált ki, irtó polgár, irtó cinikus, de azért nem szolgált ki egyetlen kartellt sem.
- LJ:** Jó Lajosom, de itt is hogyhívják, bizonyos, bizonyos rendszerek [...] Itt is bizonyos rendszerrel vagy elosztódással, elgondolkozással el lehet jutni, vannak bizonyos műfajok, amelyek alkalmasabbak a maguk anyaguknál fogva és vannak olyan műfajok, amelyek nem
- SZL:** Nincsenek. Miért? Alkalmasak, de nem muszáj felhasználnom, ha nem akarom a kartellt kiszolgálni. Jó, hát miért? Vajda négy évig inkább koplalt, de nem akarta a szimpla rajztudását – ami nem is volt olyan szimpla rajztudás – hogy megéljen és hogy a pomme frite mellé még főzeléket is ehessen, nem volt hajlandó egy reklámgrafikát. Nem volt hajlandó. Négy évig. Nincs az a burzsoá diktatúra, ami őt erre kényszeríthette volna. Magyarországon, ha lett (=élt) volna a kommunizmus alatt, hát esetleg lehetett volna kényszeríteni őt rá.